

УДК 364-787.522-057.36
DOI: 10.24144/2524-0609.2019.44.61-69

Жиленко Руслан В'ячеславович
кандидат історичних наук, доцент
кафедра соціології та соціальної роботи
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна
ruslan.zhylenko@uznhu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2227-4534>

СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В СУЧАСНІЙ НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Анотація. Однією з ключових проблем соціальної адаптації військовослужбовців та членів їх сімей є відсутність консенсусу щодо визначення, змісту та функцій цього процесу. Така ситуація вказує, з одного боку, на його складність та багатомірність, а з іншого – на наявність у суспільстві доволі відмінних уявлень щодо соціальної адаптації військовослужбовців. Безумовно, все це розмаїття думок знайшло своє відображення в науковій літературі з цієї проблеми. Дане дослідження присвячено аналізу поглядів сучасних вітчизняних та зарубіжних фахівців на зміст, функції та цілі процесу соціальної адаптації військовослужбовців. Спираючись на результати якісного аналізу наукових текстів визначено, що в українській літературі домінує уявлення про соціальну адаптацію військовослужбовців як процес їх пристосування до умов ринку праці. Водночас, констатується поступове урізноманітнення цих поглядів, що спричинене розширенням емпіричної бази, збільшенням кількості прикладних досліджень в цій сфері. Відзначається значно ширша тематика досліджень в зарубіжних, переважно англійських, публікаціях, присвячених проблемі соціальної адаптації військовослужбовців. Особливо наголошується на змінах в уявленнях про цей процес, які спричинені соціальними, економічними, політичними, культурними, історичними тощо факторами.

Ключові слова: військовослужбовці та члени їх сімей; соціальна адаптація; реінтеграція; перехід; реадптація; інтеграція до громади.

Вступ. На нашу думку, повноцінна адаптація ветеранів та членів їх родин до цивільного життя є одним із головних викликів, що стоять перед сучасним українським суспільством. Вітчизняний і зарубіжний досвід недвозначно вказує на можливу «вартість» провалу у вирішенні цієї проблеми як для ветеранів і членів їх родин, так і для суспільства у цілому. Її розмір можна визначити цілком очевидними таксономіями, а саме: у особистому вимірі – самодостатня особистість, що насолоджується повноцінним життям чи маргінал, що «долає» незаліковані фізичні та психологічні рани за допомогою алкоголю, насильства щодо членів сім'ї та й самого себе; у політичному – свідомий громадянин чи об'єкт маніпулювань з боку популістів і радикалів; у економічному – виробник суспільних благ чи додаткова показник в «коефіцієнті економічного навантаження на працюючого»; в соціальному – важливий ресурс розвитку власної громади і країни чи ще одна цифра у статистиці уязвлених, безробітних і правопорушників. Цей ряд можна ще довго продовжувати, додаючи моральний, культурний, етичний та інші виміри. Очевидно, що ці таксономії є до певної міри гіперболізованими, але, на нашу думку, вони найкращим чином розкривають відповідальність всіх зацікавлених сторін процесу адаптації – від самих учасників АТО до законодавців. В цьому контексті критичного значення набуває вироблення у суспільстві спільного бачення процесу соціальної адаптації військовослужбовців, його змісту, функцій та кінцевих цілей. Однією з необхідних для цього умов є узагальнення та переосмислення існуючих в країні наукових поглядів на цей процес, їх доповнення та розширення за рахунок зарубіжного досвіду.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Актуальність та гострота проблеми соціальної адаптації військовослужбовців спричинили появу цілому ряду публікацій, присвячених даній темі. Незважаючи на певне домінування праць, що акцентують увагу виключно на психологічних аспектах адаптації, є й публікації присвячені саме соціальним складовим

цього процесу. Проблематика останніх зумовлена поширенням в Україні розумінням процесу адаптації як, в першу чергу, пристосуванням військовослужбовців до умов ринку праці шляхом професійної перепідготовки. Саме цьому присвячена монографія В.С.Рубцова (2009) «Адаптация кадровых военнослужащих и конверсия военных объектов». Різним аспектам працевлаштування колишніх військовослужбовців за умов зростання пропозиції робочої сили на ринку праці та скорочення попиту на неї присвячено дослідження А.Л.Красильщикова (2005). Абрамов Є.В. (2016) аналізує адаптацію військовослужбовців як інструмент забезпечення їх конкурентоспроможності на ринку праці. О.О.Буряк і М.І.Гіневський (2014) досліджують відповідності між військовими та цивільними спеціальностями та можливістю їх ефективного використання для адаптації військовослужбовців. Питанням фінансового забезпечення соціальної адаптації військовослужбовців приділено увагу у роботі Т.Вдовиченко (2017).

Слід відзначити вкрай позитивну, на нашу думку, тенденцію щодо вивчення проблем соціальної адаптації військовослужбовців в Україні, пов'язану з поступовим розширенням емпіричної бази. Протягом останніх років було проведено принаймні два загальнонаціональних дослідження. Перше було проведене весною 2016 року соціологами Київського національного університету ім. Тараса Шевченка за ініціативи Фонду ветеранів війни і учасників АТО, його результати представлено у низці публікацій (Берездецька, 2016; Харченко & Мраморнова, 2016). Дослідження дозволило виявити основні проблеми ветеранів АТО, дати оцінку ефективності роботи системи державних пільг, окреслити можливі причини, що впливають на гостроту соціальних негараздів цільової групи. Майже одночасно «Українська асоціація фахівців з подолання наслідків психотравмуючих подій» за підтримки Міжнародного Фонду «Відродження» провела дослідження «Психологічна та соціальна допомога очима ветеранів АТО» (2016). В ньому також присутній аналіз ефективності державної системи

пільг, роботи офіційних установ, рівня задоволення від одержаних послуг. На особливу увагу заслуговує вивчення причин того, чому ветерани не можуть скористатися своїми законними пільгами та послугами.

Незважаючи на актуальність загальнонаціональних досліджень, слід зазначити, що послуги надаються на місцях, а тому роль локальних розвідок, на рівні організації, установи, громади, регіону, набувають не меншого, якщо не більшого значення. Природньо, що такі дослідження з'являються. Наприклад, Державна служба України у справах ветеранів війни та учасників АТО проводила протягом 2017 року інтерв'ювання в місті Славутич з метою вивчення та узагальнення поточних потреб колишніх бійців (2017). Регулярною стає практика внутрішнього оцінювання потреб в організаціях і проектах, що надають послуги ветеранам АТО (Миськевич, 2018).

На особливу увагу заслуговують публікації організацій громадянського суспільства, включно з об'єднаннями ветеранів. Зазвичай вони містять детальний аналіз реального стану реалізації програм з соціальної адаптації військовослужбовців в Україні. Наприклад, в Аналітичному звіті, представленому Громадською організацією «Всеукраїнська правозахисна організація «Юридична сотня» (2017) ретельно досліджено виконання кожного напрямку та визначено стан завершеності кожного з 55 заходів офіційного Плану заходів щодо медичної, психологічної, професійної реабілітації та соціальної адаптації учасників антитерористичної операції.

Важливе значення для розуміння природи процесу соціальної адаптації, його складових, цілей, основних викликів та соціальних наслідків мають роботи зарубіжних дослідників.

Болгарські дослідники Венелін Терзієв та Севдаліна Дімітрова (2014) вивчають різні моделі соціальної адаптації військовослужбовців та фактори, що впливають на рівень інституалізації цього процесу. На особливу увагу заслуговує той факт, що дослідження проведено в контексті реалій пострадянського суспільства, до певної міри подібного до України.

Не тільки теоретичне, але й практичне значення має робота американських вчених Крістін Елнітські (Christine Elnitsky), Мікаель Фішер (Michael Fisher) та Кара Блевінс (Cara Blevins) «Реінтеграція військовослужбовців та ветеранів: концептуальний аналіз, уніфіковане визначення та ключові сфери» (Military Service Member and Veteran Reintegration: A Conceptual Analysis, Unified Definition, and Key Domains) (2017). Автори дослідили винятково важливу проблему «валідного та надійного вимірювання реінтеграції». Також було уточнено різні концепції соціальної адаптації військовослужбовців та окреслено фактори їх вибору в реальному житті.

Культурним аспектам соціальної адаптації військовослужбовців присвячено дослідження Лінди Купер (Linda Cooper), Ніка Каддіка (Nick Caddick), Лорен Годьєр (Lauren Godier), Алекса Купера (Alex Cooper), Метта Фоссея (Matt Fossey). В статті «Перехід від військового до цивільного життя: вивчення культурної компетенції» (Transition From the Military Into Civilian Life: An Exploration of Cultural Competence) (2017) вони розкривають вплив таких факторів як гендер та ідентичність, а сам процес соціальної адаптації військовослужбовців розглядають у контексті таких концепцій П'єра Бурдьє як габітус, капітал та соціальне поле.

У роботі Едгара Джонса (Edgar Jones) «Історичні підходи до бойових розладів» (Historical Approaches to Post-Combat Disorders) (2006) переконливо продемонстровано, що не тільки підходи до соціальної

адаптації військовослужбовців, але навіть фізичні і психологічні розлади, пов'язані зі службою в армії, мають міцне культурне підґрунтя.

Факторам, що впливають на успішність процесу соціальної адаптації присвячено емпіричне дослідження американця Річа Моріна (Rich Morin) «Складний перехід від військового до цивільного життя» (The Difficult Transition from Military to Civilian Life) (2011).

Багато уваги в зарубіжній літературі приділено вивченню та обґрунтуванню підходів, які б дозволили подолати обмеження існуючої системи соціальної адаптації, підвищили б її ефективність. Зокрема проактивним методикам присвячено статтю Ронди Корнум (Rhonda Cornum), Майкла Меттуса (Michael D. Matthews) та Мартіна Селігмана (Martin E. P. Seligman) «Комплексна придатність солдату» (Comprehensive Soldier Fitness) (2011).

Активному залученню ветеранів до програм адаптації та впровадженню «подібний до подібного» підходів присвячено роботу Т. Вайта (White T.) «Система приятелів: ветерани допомагають ветеранам подолати ПТСР» (The buddy system. Veterans help veterans combat PTSD) (2014).

Важливе для нас значення мають публікації, що містять опис діючих програм соціальної адаптації військовослужбовців за кордоном, наприклад волонтерської програми для ветеранів «Приятель приятелю», що започаткована групою військових та ветеранів Національної гвардії Мічигану спільно з Університетом Мічигану та Університетом штату Мічиган (Buddy-to-buddy).

Метою статті є аналіз поглядів сучасних вітчизняних та зарубіжних дослідників на процес соціальної адаптації військовослужбовців.

Завдання дослідження. Досягнення мети передбачає виконання ряду завдань, а саме:

1. Узагальнити погляди вітчизняних та зарубіжних дослідників на формування моделі соціальної адаптації військовослужбовців.
2. Визначити основні підходи до розуміння процесу соціальної адаптації військовослужбовців у сучасній вітчизняній науковій літературі.
3. Окреслити основні напрямки зарубіжних досліджень в сфері соціальної адаптації військовослужбовців.

Методи дослідження. Робота спирається на результати якісного аналізу текстів наукових публікацій, законодавчих актів та звітів емпіричних досліджень, який передбачав їх інтерпретацію та узагальнення. Для проведення дослідження було попередньо відібрано 22 вітчизняні та зарубіжні (англомовні) публікації, видані після 2000 року. Винятком склали опубліковані раніше, але діючі законодавчі акти. Основним критерієм відбору згаданих праць стала їх проблематика. Аналізу підлягали роботи, що присвячені різним аспектам саме соціальної, а не соціально-психологічної, психологічної тощо, адаптації військовослужбовців.

Виклад основного матеріалу. Аналіз існуючих підходів до соціальної адаптації військовослужбовців очевидно слід розпочати з констатації того факту, що «загальноприйнятих» визначень як самого поняття, так і процесу, до якого воно відноситься, просто не існує. Це в однаковій мірі стосується як вітчизняної, так і зарубіжної наукової літератури. Відмінності у тлумаченні поняття та розумінні процесу соціальної адаптації військовослужбовців чітко простежуються залежно від сфери зайнятості автора, наукових інтересів, теоретичних підходів, країни і часу проведення наукового дослідження, культурно-

го і соціального середовища. Як у вітчизняній, так і в зарубіжній літературі це поняття нерідко вживається як синонім поряд з іншими подібними термінами та підміняється ними. Більше того, немає консенсусу і щодо вживання саме поняття соціальна адаптація як такого, що адекватно відображає процес повернення від воєнного до мирного життя. Поряд з ним в Україні та за кордоном вживаються такі поняття як реінтеграція, перехід, реадаптація, інтеграція до громади (community integration).

Зважаючи на актуальність проблеми, у вітчизняній літературі з'явилася доволі значна кількість публікацій, присвячена соціальній адаптації військовослужбовців. Можна згадати як окремі статті, так і монографії (Рубцов, 2009) та методичні рекомендації щодо роботи з цією категорією осіб. Аналіз вітчизняної літератури дозволяє, на нашу думку, виділити переважно три категорії публікацій. По перше, це теоретичні узагальнення, що базуються на роботах вітчизняних та зарубіжних авторів. По друге, це описи зарубіжних практик соціальної адаптації бійців. По третє, дещо окремо стоять публікації, в яких представлені перші узагальнення нового вітчизняного досвіду адаптації колишніх бійців.

Можна стверджувати, що у вітчизняній літературі, навіть присвяченій проблемам соціальної роботи, лівова частка уваги приділяється психологічним, медичним та медико-соціальним підходам адаптації бійців та членів їх сімей. Соціальним аспектам, на важливість яких наголошують зарубіжні та вітчизняні практики, а також самі учасники бойових дій, приділено значно менше уваги.

Зупинимо свою увагу на літературі, переважно присвяченій саме соціальним аспектам адаптації колишніх військовослужбовців. Тарас Вдовиченко у своєму дослідженні вказує на велику групу українських дослідників, які, незважаючи на вживання дещо відмінних «семантичних конструкцій: соціальна адаптація..., соціально-психологічна адаптація..., соціальна та професійна адаптація» (Вдовиченко, 2017, с.169), зосереджують свою увагу на зайнятості як ключовому аспекті соціальної адаптації військовослужбовців. Вони «... так чи інакше наголошують на аспекті пристосування звільнених військовослужбовців до нових професійних відносин та умов праці, необхідності професійної модифікації та працевлаштування, забезпечення трудової зайнятості тощо» (Вдовиченко, 2017, с.169). Саму соціальну адаптацію військовослужбовців вони трактують як процес «... їхнього пристосування до умов цивільного життя (цивільного середовища, громадянського суспільства) з ринковою системою відносин» (Вдовиченко, 2017, с.169). Типовим в даному контексті є визначення, наведене А.Л.Красильщиковим, а саме: «Процес адаптації колишніх військовослужбовців відбувається як перехід її суб'єктів із системи "кадрова армія України" до системи "ринкова Україна"» (Красильщиков, 2005, с.118). Практично ідентичне визначення присутнє в статті О.О.Буряка та М.І.Гіневського – «Соціальна адаптація – процес активного пристосування офіцера і членів його сім'ї до нових умов проживання в громадянському суспільстві з ринковою системою взаємовідносин» (Буряк & Гіневський, 2014, с.160).

Дещо остеронь стоять автори, які роблять акцент на засвоєння військовослужбовцями нових соціальних норм і ролей. Тобто мова, у нашому розумінні, йде очевидно про подолання маргіналізованого становища, пов'язаного з переходом з однієї до іншої соціальної групи. Сам процес соціальної адаптації ці автори вбачають у застосуванні комплексу педагогічних, соціальних, психологічних і правових заходів

(Абрамов, 2016, с.261).

У вітчизняних офіційних документах вживаються визначення, які фактично повторюють ті, що поширені у науковій літературі. Так у концепції Державної цільової програми соціальної і професійної адаптації військовослужбовців, які підлягають звільненню, та осіб, звільнених з військової служби, на період до 2011 року вона визначається наступним чином: «Адаптацією військовослужбовців та членів їх сімей є соціальний процес їх активного пристосування до нових соціальних умов проживання в цивільному середовищі з ринковою системою відносин, який передбачає освоєння норм і правил такого середовища, оволодіння професією, спеціальністю, реалізацію прав, у тому числі на працю, формування нових правил поведінки і самоусвідомлення, що забезпечує комфортний перехід до нових умов життя.» (Про схвалення..., 2013).

Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» не містить чіткого визначення самого поняття соціальної адаптації. Проте контекст, в якому вживається це поняття, чітко вказує саме на сферу зайнятості та професійної підготовки як на пріоритети процесу (Пункт 5, стаття 8) (Про соціальний..., 1992).

Між тим слід визнати, що складові процесу соціальної адаптації визначені в офіційних документах включають не тільки вдосконалення професійних навичок, але й психологічний і правовий компоненти. «Адаптація військовослужбовців та членів їх сімей включає такі основні складові:

- психологічну - оволодіння системою цінностей (нормами, установками, зразками поведінки), культурою, які існують у цивільному середовищі, з метою виконання наявних у ньому вимог до особистості;
- правову - освоєння правових норм, які регламентують соціальний і правовий статус особи, звільненої з військової служби, та членів її сім'ї, визначають їх права, обов'язки і можливості, а також оволодіння інформацією про державні органи, установи і організації, які можуть допомогти в освоєнні таких норм і реалізації своїх прав і можливостей;
- професійну - залежно від професії спеціалізоване удосконалення наявних професійних знань, умінь і навичок або оволодіння новими та подальше успішне працевлаштування» (Про схвалення..., 2013).

Таким чином, незважаючи на визнання важливості інших сфер соціальної адаптації військовослужбовців, вітчизняна соціальна наука зосередила свою увагу переважно на проблемах, пов'язаних з професійною підготовкою та працевлаштуванням колишніх військових, їх адаптації до умов ринку праці. Подібні уявлення про цей процес чітко прослідковуються і у національному законодавстві.

На нашу думку, цілком природно, що в іноземній літературі, яка має значно довшу традицію висвітлення проблеми, представлений ще ширший спектр думок, визначень і підходів щодо процесу переходу військовослужбовців від воєнного до мирного життя.

В першу чергу, заслуговує на увагу дискусія щодо визначення самого процесу переміщення військовослужбовця з військової служби в цивільне життя. В цьому контексті нам видаються вкрай цікавими результати емпіричного дослідження «Реінтеграція військовослужбовців та ветеранів: концептуальний аналіз, уніфіковане визначення та ключові сфери» (Military Service Member and Veteran Reintegration: A Conceptual Analysis, Unified Definition, and Key

Domains), проведеного американськими дослідниками Крістін Ельнітські (Christine Elnitsky), Мікаель Фішер (Michael Fisher) та Кара Блевінс (Cara Blevins) (2017). Автори роботи спробували вирішити доволі практичну та винятково важливу проблему «валідного та надійного вимірювання реінтеграції» (Elnitsky, Fisher, & Blevins, 2017). Також в процесі дослідження було уточнено на що спрямовано та з чого складається процес реінтеграції, до яких результатів він призводить. Очевидно, що подібна інформація має практичне значення, оскільки дозволяє не тільки планувати і здійснювати, але й оцінювати успішність процесу реінтеграції військовослужбовців.

Проте, незважаючи на прикладне значення роботи, нас цікавить дещо інший її аспект. В процесі дослідження автори змушені були проаналізувати найрізноманітніші визначення реінтеграції та суміжних понять, що визначають процес повернення до цивільного життя, а саме: перехід, реадaptaція, інтеграція до громади. Застосувавши якісні і кількісні методи було проаналізовано 117, із 1459 попередньо відібраних, наукових робіт на дану тематику, виданих у проміжку між 1990 і 2015 роками. Це дозволило авторам констатувати те, що, незважаючи на іноді паралельне використання понять, вони мають суттєві відмінності, оскільки представляють відмінні концепції, та частота їх вживання залежить від певного періоду часу. Тобто одні концепції з часом витісняються іншими, що відображає зміни у загальному розумінні і підходах до процесу повернення військовослужбовців до цивільного життя.

Щодо концептуальних відмінностей було встановлено, що поняття реадaptaція, як і процес, що йому відповідає, основну увагу зосереджують на психологічній функції учасника процесу, психологічних та емоційних змінах, пов'язаних з поверненням до цивільного життя, подоланням розладів. Поняття реадaptaція включає до себе багато аспектів: зайнятість, освіта, міжособистісні відносини, сфера здоров'я тощо, однак саме психологічні і емоційні зміни визначаються як рушійний фактор оволодіння новими цивільними ролями. Цей термін був надзвичайно поширеним у науковій літературі, але з 2009 року спостерігається доволі помітне скорочення у його використанні. Можливим поясненням цього є поширення в науковому середовищі ідеї про те, що повернення з воєнної служби вимагає багатофункціональних змін (психологічних, фізичних, соціальних), а не лише психологічних.

Концепція переходу до цивільного життя основну увагу приділяє переміщенню індивіда до різного роду цивільних закладів, рух в межах системи соціальних інститутів, які надають послуги, що пов'язані зі статусом ветерана. Термін перехід був маловживаним до 2004 року, коли став досить популярним серед наукової спільноти. Зараз він також доволі часто використовується.

Доволі подібна ситуація спостерігається з терміном реінтеграція, який практично не вживався до 2004 року, а згодом став дуже поширеним. Пік його використання припадає на 2011 рік – час виходу американських військ з Іраку. Разом з концепцією інтеграції до громади, реінтеграція робить основний акцент на оволодінні та виконанні учасником процесу багатьох соціальних ролей одночасно, наприклад учня у навчальному закладі, найманого працівника на роботі тощо. На відміну від усіх інших термінів, інтеграція до громади завжди використовувалася доволі спорадично (Elnitsky, Fisher, & Blevins, 2017).

Таким чином, ми можемо констатувати, що наукові уявлення про процес адаптації військовослуж-

бовців до цивільного життя не є сталими, а постійно змінюються під впливом соціальних обставин, еволюції уявлень про його сутність та цілі.

Формування моделей соціальної адаптації військовослужбовців досліджується у роботі болгарських вчених Венеліна Терзієва та Севдаліни Дімітрової. В ній вони справедливо вказують на визначальний вплив комплексу внутрішніх і зовнішніх факторів на цей процес у конкретному суспільстві. Загалом, на їхню думку, для сучасних суспільств є характерними три можливі моделі соціальної адаптації військовослужбовців, а саме: інституційна, частково інституційна та надінституційна (extrainstitutional) (Terziev & Dimitrova, 2014, p.88).

Свого роду умовами інституційної моделі є розвинуті правова система та індустріальна чи постіндустріальна економіка, а також демократична система врядування. З одного боку, ця модель забезпечує матеріальну і соціальну підтримку військових та членів їх сімей на рівні, що зазвичай перевищує середні стандарти по країні. Вона підтримує престиж професії і робить її привабливою для значної частини суспільства. З іншого боку, інституційна модель передбачає чітке правове регулювання всіх сторін діяльності збройних сил, контрактний принцип їх формування та всеохоплюючий цивільний контроль.

Частково інституційна модель притаманна для країн з несформованою системою соціального захисту, де гарантії та виплати військовим носять випадковий чи фрагментарний характер. Така неврегульованість дозволяє залучати збройні сили до виконання невластивих функцій, які іноді суперечать правовим актам. Матеріальне і соціальне забезпечення військових є співвідносним із середніми показниками по країні. Проте престиж професії є суттєво нижчим у порівнянні з інституційною моделлю. Армія відчуває певні проблеми із забезпеченням та залученням новобранців (Terziev & Dimitrova, 2014, p.89-90).

Зрештою надінституційна модель панує у країнах, де військові знаходяться при владі або справляють на неї визначний вплив. Збройні сили фактично діють за законами воєнного часу, втручаються в різні сфери життя суспільства. Військові мають суттєві соціальні і економічні переваги над цивільними (Terziev & Dimitrova, 2014, p.88-89).

На нашу думку, автори дуже слушно вказали на економічні, соціальні, політичні умови та наслідки формування різних моделей соціального захисту військових. Нам видається, що запропоновані моделі доволі повно співпадають з можливою класифікацією функцій армії, як соціального інституту, у різних суспільствах. Їх так само можна визначити як інституційні (виключно захист від зовнішнього ворога), частково інституційні та надінституційні. Це дозволяє з великою долею ймовірності говорити про тісний зв'язок між рівнем інституалізації різних соціальних інститутів суспільства. Важко уявити надінституційну систему соціального захисту в суспільстві, де існує армія, що виконує чіткі інституційні функції. Так само складно уявити і зворотній приклад. Таким чином, подальший аналіз, на нашу думку, повинен базуватися на визначенні соціальних функцій, які покладаються суспільством на такі інститути як армія і її соціальний захист.

Як зазначалося раніше, значна частина наукової літератури з даної проблематики присвячена саме психологічному, медичному та соціально-психологічному аспектам адаптації військовослужбовців. Саме тому дещо осторонь стоять дослідження, які розглядають цей процес переважно в соціальному контексті. Вчені виділяють три основні культурні

фактори, які на їх думку, істотно впливають на процес переходу військовослужбовця з армії до цивільних соціальних інститутів, а саме: соціалізація, гендер та ідентичність (Cooper, Caddick, Godier, Cooper, & Fossey, 2017, p.3). В контексті соціалізації головна увага приділяється відмінностям між тим, як цей процес відбувається в армії і цивільних інститутах. Тут виділяють такі фактори як швидкість процесу соціалізації у війську та його планована скерованість, тоталітарний тип самого інституту армії, що забезпечує жорсткий соціальний контроль, майже відсутність альтернативних, девіантних, взірців поведінки, безальтернативність та самоідентифікація, що базується на повному отождненні себе зі збройними силами.

Що стосується гендеру, то його основний вплив на процес переходу до цивільного життя вбачається не стільки у виконанні певних гендерних ролей, скільки у засвоєнні цінностей, пов'язаних з таким поняттям як мужність. Серед них виділяють, в першу чергу, чітку і зрозумілу ієрархію, а також фізичну і емоційну стійкість, здатність долати труднощі, самовпевненість, агресивність. Однак на процес соціальної адаптації можуть негативно вплинути не самі ці «чоловічі» цінності, а стійке несприйняття протилежних, доволі поширених у цивільному житті стандартів поведінки, а саме: залежності, емоційності, демократичності тощо.

Дослідження вказують також на сильний вплив воєнної ідентичності на процес соціальної адаптації. В цьому контексті важливу роль відіграє те, що військовий себе скоріше сприймає як суб'єкта ніж об'єкта в армії. Не менш важливу роль у самоідентифікації відіграє володіння символічними цінностями: зброєю, бойовою технікою, позначками на погонах. Вони вказують на місце людини в армійській ієрархії, на межі її влади, окреслюють її здібності (Cooper, Caddick, Godier, Cooper, & Fossey, 2017, p.4-5). У цивільному житті і символічні цінності значно відрізняються, та й впливають вони на формування ідентичності особи дещо в інший спосіб.

На нашу думку, оригінальний підхід було запропоновано групою британських учених у роботі «Перехід від військового до цивільного життя: вивчення культурної компетенції» (Transition From the Military Into Civilian Life: An Exploration of Cultural Competence) (Cooper, Caddick, Godier, Cooper, & Fossey, 2017). Автори проаналізували перехід від воєнного до цивільного життя за допомогою теоретичних положень та концепцій П'єра Бурдьє. Відмінності армійського та мирного життя, а також можливий вплив воєнного досвіду на подальшу долю ветеранів розглядалися в контексті таких концепцій П'єра Бурдьє як габітус, капітал та соціальне поле. На думку авторів, концепція культурної компетенції дозволяє застосувати теорію П.Бурдьє до процесу переходу від мирного до цивільного життя в контексті габітусу, капіталу та соціального поля. Під культурною компетенцією індивіда мається на увазі «розуміння того, що є відповідним або неприйнятним в конкретному соціальному та культурному контексті» (Cooper, Caddick, Godier, Cooper, & Fossey, 2017, p.8). Це розуміння серед військовослужбовців формується під стійким впливом їх втраченого габітусу: армійської дружби і колективу, чіткого місця в ієрархії, визнаних заслуг, колективізму тощо. Змінюється і соціальне поле. Чи не головною відмінністю стає те, що індивід опиняється в середовищі, де він перестає бути гвинтиком великого інституту, а стає самостійним гравцем на багатьох полях, що вимагає засвоєння нових, часто відмінних одна від іншої ролей. Саме в цьому

вбачаються основні причини проблем і викликів, що стоять перед ветеранами в процесі трансформації до мирного життя. Водночас третій компонент теорії П.Бурдьє, культурний капітал, розглядається і як можливий додатковий виклик процесу, і як важливий фактор успішної трансформації. «Існують визначені форми інституалізованого культурного капіталу, який засвоєний та цінується воєнними. Розуміння того, як мобілізувати цей капітал в прийнятні цивільні норми є суттєвим для «хорошого» переходу та збільшує ймовірність успішних працевлаштування та особистих результатів» (Cooper, Caddick, Godier, Cooper, & Fossey, 2017, p.15).

Зарубіжні автори розглядають не тільки безпосередню роль культурних факторів соціальної адаптації військовослужбовців, але й аналізують їх вплив на розуміння самого процесу.

В цьому контексті показовим є дослідження Едгара Джонса (Edgar Jones) «Історичні підходи до бойових розладів» (Historical Approaches to Post-Combat Disorders) (2006). Його автор переконливо продемонстрував, що не тільки підходи до соціальної адаптації військовослужбовців, але навіть фізичні і психологічні розлади, пов'язані зі службою в армії, мають міцне культурне підґрунтя. Едгар Джонс проаналізував відомі розлади здоров'я учасників воєнних кампаній за період, який передував 1914 року до часів війни в Іраку. На його думку, саме культурні фактори відігравали провідну роль у визначенні, розумінні та визнанні розладів, пов'язаних з участю в бойових діях. Якщо для солдат, що брали участь у кампаніях до 1914 року, звичайним ставали так звані «розлади функції серця», то для учасників Першої світової війни показовим став «шок обстрілу» (Shell Shock), а в наш час все більше уваги приділяється ПТСР. Причини відмінностей автор вбачає у таких соціально-культурних факторах як рівень розвитку медицини, визнанні у суспільстві пріоритети у розвитку медичних знань, культура, спосіб, ведення бойових дій тощо. Наприклад, саме жвавий розвиток кардіології у XIX ст., суспільний інтерес до неї та високо маневрені війни без засобів механізації, коли солдат змушений переносити важке спорядження на значні відстані, сприяли тому, що саме функція серця розглядалася як така, що зазнає найбільшого негативного впливу бойових дій. Під час Другої світової війни основний акцент змістився на розлади травлення і психологічні симптоми. Водночас, дослідження не підтверджують, що розлади травлення були масовим явищем. Базуючись на подібних аргументах автор стверджує, що саме культура створює умови для «...нових медичних пояснень, які задовольняють більшість суспільства в певний час...» (Jones, 2006). Більше того, як ветерани так і лікарі схильні акцентувати увагу на тих симптомах, які частіше обговорюються в суспільстві. На нашу думку, це має важливе значення для розуміння процесу соціальної адаптації військовослужбовців. Визнання або несприйняття суспільством певних розладів фізичного або психологічного здоров'я військовослужбовців істотно впливає на зміст процесу адаптації, його складові та, що не менш важливо, фінансове забезпечення. З іншого боку, самі ветерани формулюють свої потреби під значним впливом поширених у суспільстві уявлень і переконань.

На нашу думку, така ситуація вказує, з одного боку, на складність та багатомірність самого процесу, а з іншого – на доволі відмінні уявлення у різних суспільствах та соціальних групах щодо функцій соціальної адаптації військовослужбовців. Іншими словами, немає, і очевидно не може бути, єдиної

думки про те, що має стати кінцевим результатом цього процесу для суспільства. Цілком природно, що частина населення, і навіть самих ветеранів, сприймають соціальну адаптацію не більше як процес одержання своєрідної винагороди у вигляді кошिका з пільгами і послугами. Інші очікують, що результатом повинне стати відновлення свого роду статус-кво – повернення ветеранів до життя, яким вони жили до війни. Дехто відверто побоюється людей з «вражею» психікою, які не мають ані житла, ані роботи. Відповідно соціальну адаптацію вони сприймають як надання психологічних послуг, забезпечення житлом і роботою. Ще інші вбачають у ветеранах потенціал змін у соціальному, економічному і політичному житті суспільства, а тому очікують від адаптації їх інтеграції і активізації в різних цивільних сферах життя.

Також різняться і уявлення про те як повинен відбуватися цей процес. Традиційно вважається, що соціальні інститути повинні надати ветеранам все необхідне для адаптації і забезпечити здійснення самого процесу. Останнім часом все частіше звучить думка про посилення ролі самих колишніх військовослужбовців. Тобто роль суспільства у даному випадку полягає у створенні умов, а від ветеранів очікується активна діяльність, спрямована на налагодження свого цивільного життя (US Department..., 2017).

Сучасні дослідження також вказують на необхідність нових, нетрадиційних підходів до соціальної адаптації військовослужбовців. Їх новизна полягає, в першу чергу, включенні до процесу членів сімей військовослужбовців та активному залученні самих ветеранів до допомоги своїм побратимам. Однак найбільш важливими, на нашу думку, є ініціативи, що спрямовані на раннє виявлення проблем, запровадження свого роду проактивних підходів.

Одним із таких підходів втілюється у Програмі «Комплексної придатності солдату» (Comprehensive Soldier Fitness Program). Програма реалізується з 2010 року для військовослужбовців армії США у співпраці з членами їх сімей. Її головна ідея полягає в тому, що необхідно не реагувати на проблеми, коли вони загострюються, а запобігати їх виникненню на ранніх етапах, ще під час проходження служби. Програма передбачає чотири етапи. На першому із них відбувається оцінювання психологічної придатності з використанням Глобального інструменту оцінювання (Global Assessment Tool). Важливо, що цей процес не є одноразовим, а повторюється регулярно протягом всієї кар'єри військового. На наступному етапі відбуваються загальні тренінги з підвищення психологічної стійкості, де солдати і офіцери опановують техніки швидкого психологічного відновлення себе і своїх підлеглих. Третій компонент передбачає проведення індивідуальних тренінгів, які залежать від результатів оцінювання. Вони можуть стосуватися потреб, пов'язаних з емоційним, соціальним, сімейним або духовним життям військовослужбовців. Останній компонент передбачає підготовку тренерів з психологічної стійкості (Trained Master Resilience Trainer) з середовища самих військових. Їх метою є розвиток навичок, пов'язаних з розумовою, емоційною, фізичною стійкістю та підтримка психологічної стійкості колег (Cornum, Matthews, & Seligman, 2011, p.6).

Активно обговорюється і втілюється в життя запровадження «подібний до подібного» (peer to peer) підходу у соціальній адаптації бійців. Важливо відзначити, що це стосується навіть такої делікатної сфери як психічне здоров'я та пов'язані з ним розлади. Наприклад, американські практики вказують на

дві основні проблеми у роботі з колишніми бійцями, що страждають на ПТСР, а саме: багатомірність самого розладу та складності у залученні ветеранів до терапії. У контексті першої проблеми психіатр Джонатан Шей (Jonathan Shay), який спеціалізується на роботі з пацієнтами, що страждають на ПТСР, навіть запропонував термін «моральна рана» (“moral injury”) для позначення психологічного, культурного і духовного аспектів бойової травми. «Вона руйнує здатність довіряти. Вона залишає по собі відчай, очікування, що тобі зашкодять, принизять або використають» (White, 2014). Перша проблема породжує другу. Спеціаліст з ПТСР, доктор Шейлі Джейн (Shaili Jain), зазначає, що «сама природа розладу робить ветеранів зневіреними. Останньою особою, яку б вони хотіли бачити, це когось як я, хто сидить в офісі та належить до абсолютно іншого світу». Джонатан Шей (Jonathan Shay) констатує те ж саме і пропонує рішення. «Традиційна медична модель, терапія в офісі із зачиненими дверима, є останньою річчю, яка їм потрібна. Я переконаний, що саме тут потрібні приятелі (такі ж ветерани). Вони є незамінними. Це дозволяє залучити громаду до лікування цих ран» (White, 2014).

Підтримка приятелів дозволяє встановити контакт з ветеранами, з чим часто не справляються професіонали в сфері психічного здоров'я. Використовуючи різні засоби, телефон, особисті зустрічі, приятелі допомагають бійцям долати щоденні виклики та адаптуватися до цивільного життя. Важливо, що ці поради базуються на власному досвіді. Задача приятеля не надавати психіатричні послуги, а допомагати долати бар'єри, які заважають ветеранам одержувати необхідну допомогу.

Ефективність системи приятелів у роботі з ветеранами, що страждають на ПТСР, призвела до активного запровадження подібних програм в різних регіонах США. Наприклад, Школа медицини Стенфордського університету спільно з відділенням Департаменту у справах ветеранів у Пало Алто запровадили Програму приятельської підтримки. Протягом двох років до програми приєдналося близько 200 ветеранів, яких у звичайних умовах було б важко залучити до традиційної терапії. Сімдесят п'ять відсотків її учасників вважають, що отримали необхідну допомогу. Слід зазначити, що серед тисяч ветеранів, які знаходяться під опікою Департаменту у справах ветеранів та страждають на ПТСР, стрімко зростає популярність приятельської підтримки. Проведені дослідження вказують на те, що запровадження системи приятелів суттєво сприяє залученню ветеранів і до традиційної терапії.

Ефективність системи приятелів не обмежується сферою психічного здоров'я. Група військових та ветеранів Національної гвардії Мічигану спільно з Університетом Мічигану та Університетом штату Мічиган запровадили програму волонтерську програму для ветеранів «Приятель приятелю». Волонтери набираються із учасників ветеранських організацій регіону. Після спеціальної підготовки, зокрема з навичок спілкування, використання ресурсів громади тощо, вони надають допомогу іншим ветеранам. Спектр послуг є доволі широким, а саме: консультування з фінансових і правових питань, одержання пільг, освіта, працевлаштування, проблеми психічного здоров'я та узаалежнення. Також надається допомога тим ветеранам, хто вже бере участь в різноманітних реабілітаційних програмах, але потребує додаткової підтримки і мотивації (Buddy-to-buddy).

Викладений матеріал дозволяє зробити наступні висновки. Сучасні автори схильні розглядати до-

мінуючу модель соціальної адаптації військовослужбовців у контексті та, до певної міри як продукт, загального розвитку суспільства та його інститутів. Особливу роль в цьому процесі відіграють економіка, право, політика, громадянське суспільство, цивільний контроль за збройними силами та й сама армія. Інституційна модель соціальної адаптації військовослужбовців можлива лише за умов високого рівня інституалізації інших соціальних інститутів суспільства, в тому числі самих збройних сил. В даному контексті під інституалізацією слід розуміти не тільки впорядкування та унормування інститутів, але й чітке визначення і визнання їх соціальних функцій.

Інституалізація соціальної адаптації не вирішує проблеми її змістового наповнення, а навпаки залежить від розуміння цього процесу в різні історичні періоди та за різних соціальних, економічних, політичних та культурних умов. Ми вважаємо, що саме цим зумовлена відсутність єдиного бачення, не говоримо вже про визначення, процесу соціальної адаптації як у вітчизняній, так і зарубіжній науковій літературі.

Незважаючи на певне розмаїття визначень і підходів, як для вітчизняної наукової літератури, так і для офіційних установ характерним є наголос на професійну перепідготовку і пристосування до умов ринкової економіки як пріоритет в процесі та результаті соціальної адаптації.

В іноземній, переважно англійській, літературі помітно є тенденція до двох основних змін у розумінні процесу соціальної адаптації військовослужбовців. По-перше, на заміну тлумаченню цього процесу як переміщення особи з одного соціального інституту (армії) до інших (цивільних), який відбувається за допомогою ще інших спеціальних інсти-

тутів, приходиться його визнання як пристосування до цивільного життя. По-друге, на зміну уявлення про, в першу чергу, психологічне пристосування приходиться розуміння необхідності багатофункціональних змін: психологічних, фізичних, соціальних. Така еволюція поглядів на процес входження особи до цивільного життя знайшла своє відображення і у поступовій зміні домінуючих концепцій та відповідних термінів, які його позначають, а саме: перехід, реадптація, реінтеграція, інтеграція до громади.

Також слід зазначити, що для зарубіжної наукової літератури характерною є посиленна увага як до культурного середовища, так і до культурних факторів процесу соціальної адаптації військовослужбовців. Роль культурного середовища розглядається як на мега рівні (цілого суспільства), так і на рівнях соціальних інститутів, наприклад армії, і соціальних груп (солдати, офіцери, жінки, тощо).

Недоліки традиційної інституційної моделі соціальної адаптації військовослужбовців іноземні автори схильні пояснювати переважно двома основними причинами. По-перше, вона скоріше реагує на виклики, а не упереджує їх. По-друге, традиційна система перетворює військовослужбовця у пасивного набувача пільг і послуг, який має право на свого роду «подарунковий набір» від держави. Відповідно вирішення існуючих проблем розглядається в контексті запровадження проактивних підходів і методик, які б дозволили попередити виникнення складнощів при переході до цивільного життя. Не менш важливою є зміна ролі самого військовослужбовця, а саме його активізація і дієва участь в процесі власної адаптації. Одним із відображень цього процесу є теоретичне обґрунтування і практичне запровадження так званих «подібний до подібного» підходів.

Список використаної літератури

- Абрамов С.В. Адаптація військовослужбовців, звільнених в запас як інструмент забезпечення їх конкурентоспроможності на ринку праці. *Економіка і організація управління*. 2016. Випуск 2 (22). С. 259-265.
- Берездецька Л. Особливості користування державними програмами демобілізованими учасниками АТО в українському суспільстві. *Вісник НТУУ «КПІ»*. Політологія. Соціологія. Право. Київ, 2016. Випуск 1/2 (29-30). С. 30-38.
- Буряк О.О., Гіневський М.І. Соціальна адаптація армії України до нових умов існування. *Збірник наукових праць Харківського національного університету Повітряних Сил*. Харків, 2014. Випуск 4(41). С. 160-166.
- Вдовиченко Т. Соціальна та професійна адаптація звільнених військовослужбовців як об'єкт фінансового забезпечення. *Світ фінансів*. 2017. № 1 (50). С. 166-180.
- Громадська організація «Всеукраїнська правозахисна організація «Юридична сотня». *Аналітичний звіт. Виконання Плану заходів щодо медичної, психологічної, професійної реабілітації та соціальної адаптації учасників антитерористичної операції*. 2017. URL: https://legal100.org.ua/wp-content/uploads/2018/06/Analytic_Report_2017_359r.pdf (дата звернення 02.09.2018 р.).
- Державна служба України у справах ветеранів війни та учасників АТО. *Соціологічне опитування демобілізованих*. 2017. URL: <http://dsvv.gov.ua/pres-tsentr/sotsiologichne-opytuvannya-demobilizovanyh.html> (дата звернення 10.02.2017 р.).
- Красильщиков А.Л. Соціальна адаптація звільнених у запас військовослужбовців (проблеми та досвід їх вирішення в Україні та зарубіжних країнах). *Демографія та соціальна економіка*. 2005. № 2. С.117-125.
- МБФ «Відродження, Психологічна кризова служба України. Психологічна та соціальна допомога очима ветеранів АТО». 2016. URL: <http://www.psyservice.org/wp-content/uploads/2016/03/Дослідження-Психологічна-та-соціальна-допомога-очима-ветеранів-АТО.pdf> (дата звернення: 02.09.2018 р.).
- Миськевич Т. Реабілітація військових АТО в Україні. *Центр досліджень соціальних комунікацій НБУВ*. 2018. URL: http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2572:reabilitatsiya-vijskovikh-ato-v-ukrajini&catid=8&Itemid=350 (дата звернення: 02.04.2018 р.).
- Про схвалення Концепції Державної цільової програми соціальної і професійної адаптації військовослужбовців, які підлягають звільненню, та осіб, звільнених з військової служби, на період до 2017 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2013 р. № 1068-р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-2013-r#n9> (дата звернення: 20.11.2018).
- Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 15, ст.190.
- Рубцов В.С. Адаптация кадровых военнослужащих и конверсия военных объектов. К.: Международный фонд социальной адаптации, 2009. 372 с.
- Харченко О., Мраморнова О. Проблеми ветеранів антитерористичної операції на сході України. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна*. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». Харків, 2016. Том 37. С. 115-124.
- Buddy-to-buddy volunteer veteran program* [Brochure]. (n.d.) Michigan: University of Michigan. Retrieved from https://www.research.va.gov/media_roundtable/B2B_Brochure.pdf (дата звернення: 20.11.2018).
- Cooper L., Caddick N., Godier L., Cooper A., Fossey M. Transition From the Military Into Civilian Life: An Exploration of Cultural Competence. *Armed Forces & Society*. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/312116394_Transition_From_the_Military_Into_Civilian_Life_An_Exploration_of_Cultural_Competence/download (дата звернення: 20.11.2018).

Cornum R., Matthews M., Seligman M. Comprehensive Soldier Fitness. Building Resilience in a Challenging Institutional Context. *American Psychologist*. Retrieved from <https://www.apa.org/pubs/journals/releases/amp-66-1-4.pdf> (дата звернення: 20.11.2018).

Elnitsky Ch., Fisher M., Blevins C. Military Service Member and Veteran Reintegration: A Conceptual Analysis, Unified Definition, and Key Domains. *Frontiers in Psychology*, 2017. v.8. Retrieved from <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5348503/> (дата звернення: 20.11.2018).

Jones E. Historical approaches to post-combat disorders. *Philosophical Transactions of the Royal Society. Biological Sciences*, 2006, April 29, 361(1468). PP.533–542.

Morin R. *The Difficult Transition from Military to Civilian Life*. Pew Research Center. Retrieved from <http://www.pewsocialtrends.org/2011/12/08/the-difficult-transition-from-military-to-civilian-life/> (дата звернення: 20.11.2018).

Terziev, V., Dimitrova, S. A new view on social adaptation of the military, discharged from military service in Bulgaria. *European Scientific Journal*, 2014, vol. 2. Retrieved from <https://ejournal.org/index.php/esj/article/viewFile/4792/4608> (дата звернення: 20.11.2018).

US Department of Veterans Affairs. Center for Innovation. *Transforming veterans experiences during military-to-civilian transition: gaps and opportunities*. Retrieved from https://www.socalgrantmakers.org/sites/default/files/resources/VACI%20State%20of%20MCT_04192017%20%281%29.pdf (дата звернення: 20.11.2018).

White T. The buddy system. Veterans help veterans combat PTSD. *Stanford Medicine*, Balancing Act. The immune system. Retrieved from <https://stanmed.stanford.edu/2014fall/the-buddy-system.html#> (дата звернення: 20.11.2018).

References

Abramov, E.V. (2016). *Adaptatsiia viiskovosluzhbovtiv, zvilnnykh u zapas yak instrument zabezpechennia ikh konkurentnosposobnosti na rynku pratsi* [Adaptation of discharged military servicemen as a tool to ensure their competitiveness on the labor market]. *Ekonomika i organizatsiia upravlinnia – Economics and Organization of Management*, 2 (22), 259–265. [in Ukrainian]

Berezdetska, L. (2016). *Osoblyvosti korystuvannia derzhavnymy prohramamy demobilizovanykh uchastnykamy ATO v ukrainskomu suspilstvi* [Peculiarities of Usage of the State Programs by ex-servicemen of ATO in Ukrainian Society]. *Herald of Kiev Polytechnic Institute. Political Science. Sociology. Law*, 1/2 (29-30), 30–38. [in Ukrainian]

Buddy-to-buddy volunteer veteran program [Brochure]. (n.d.) Michigan: University of Michigan. Retrieved from https://www.research.va.gov/media_roundtable/B2B_Brochure.pdf (last accessed: 20.11.2018).

Buriak, O.O. (2014). *Sotsialna adaptatsiia armii Ukrainy do novykh umov isnuvannia* [Social adaptation of Ukrainian army to the new environment]. In *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho universytetu Povitrianykh Syl – Scientific Herald of Kharkiv National University of Air Force*, 4 (44), 160–166. [in Ukrainian]

Cooper, L., Caddick, N., Godier, L., Cooper, A., Fossey, M. (2017, January). Transition From the Military Into Civilian Life: An Exploration of Cultural Competence. *Armed Forces & Society*. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/312116394_Transition_From_the_Military_Into_Civilian_Life_An_Exploration_of_Cultural_Competence/download (last accessed: 20.11.2018).

Cornum, R., Matthews, M., Seligman, M. (2011). Comprehensive Soldier Fitness. Building Resilience in a Challenging Institutional Context. *American Psychologist*. Retrieved from <https://www.apa.org/pubs/journals/releases/amp-66-1-4.pdf> (last accessed: 20.11.2018).

Derzhavna sluzhba Ukrainy u spravakh vetetaniv [State Service of Ukraine of Veterans Affairs] (2017, February 10). *Sotsiologichne opytuvannia demobilizovanykh – Sociological Study of Ex-Servicemen*. Retrieved from <http://dsvv.gov.ua/presentation/sotsiologichne-opytuvannya-demobilizovanykh.html> (last accessed 10.02.2017 p.). [in Ukrainian]

Elnitsky, Ch., Fisher, M., Blevins, C. (2017). Military Service Member and Veteran Reintegration: A Conceptual Analysis, Unified Definition, and Key Domains. *Frontiers in Psychology*, 8. Retrieved from <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5348503/> (last accessed: 20.11.2018).

Hromadska orhanizatsiia “Vseukrainska pravozakhysna orhanizatsiia “Yurydychna sotnia” [Civic Organization “All-Ukrainian rights watch organization “The Legal Hundred”] (2017). *Analitichnyi zvit. Vykonnannia Planu zakhodiv shchodo medychnoi, psykholohichnoi, profesiinoi reabilitatsii ta sotsialnoi adaptatsii uchastnykiv antyterrorystychnoi operatsii – Analytical Report. Implementation of the Plan on medical, psychological, professional rehabilitation and social adaptation of Anti-Terrorist Operation participants*. Retrieved from https://legal100.org.ua/wp-content/uploads/2018/06/Analitic_Report_2017_359r.pdf (last accessed 02.09.2018 p.). [in Ukrainian]

Jones, E. (2006, April 29). Historical approaches to post-combat disorders. *Philosophical Transactions of the Royal Society. Biological Sciences*, 361 (1468), 533–542.

Kharchenko, O. & Mramornova O. (2016). Problemy veteraniv antyterrorystychnoi operatsii na skhodi Ukrainy [The Problems of the Veterans of Anti-Terrorist Operation in the East of Ukraine]. *Herald of V.N.Karazin Kharkiv National University. Series: Sociological Studies of Modern Society: Methodology, Theory, Methods*, 37, 115–124. [in Ukrainian]

Krasylshchikov, A.L. (2005). Sotsialna adaptatsiia zvilnnykh u zapas viiskovosluzhbovtiv (problem ta dosvid ikh vyrishennia v Ukraini ta zarubiznykh krainakh) [Social adaptation of discharged servicemen (the problems and experience of their resolving in Ukraine and in foreign countries)]. *Demography and Social Economy*, 2, 117–125. [in Ukrainian]

MBF “Vidrodzhennia”, Psykhologichna kryzova sluzhba Ukrainy – International Charitable Foundation “Renaissance”, Psychological Crisis Service of Ukraine (2016). *Psyholohichna ta sotsialna dopomoha ochyma veteraniv ATO [Psychological and Social Assistance by the Eyes of ATO veterans]*. Retrieved from <http://www.psysservice.org/wp-content/uploads/2016/03/Doslidzhennia-“Psikhologichna-ta-sozialna-dopomoga-ochyma-vegetaniv-ATO”.pdf> (last accessed: 02.09.2018 p.). [in Ukrainian]

Morin, R. (2011). *The Difficult Transition from Military to Civilian Life*. Pew Research Center. Retrieved from <http://www.pewsocialtrends.org/2011/12/08/the-difficult-transition-from-military-to-civilian-life/> (last accessed: 20.11.2018).

Myskevych, T. (2018). *Reabilitatsiia viiskovykh ATO v Ukraini [Rehabilitation of ATO Servicemen in Ukraine]*. Center for Social Communications Study of Vernadskyi National Library of Ukraine. Retrieved from http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2572:reabilitatsiya-vijskovykh-ato-v-ukrajini&catid=8&Itemid=350 (last accessed: 02.04.2018 p.). [in Ukrainian]

Pro skhvalennia Derzhavnoi Kontseptsii tsiliovoi prohramy sotsialnoi i profesiinoi adaptatsii viiskovosluzhbovtiv, yakii pidliahaiut zvilnenniu, ta osib, zvilnnykh z viiskovoi sluzhby, na period do 2017 roku: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 18 hrudnia 2013 roku № 1068-p. [On approval of the State Concept of a target program on social and professional adaptation of servicemen who will be dismissed, and persons who are dismissed, for the period until 2017: Cabinet of Ministers of Ukraine Decree of December 18, 2013, No1068-p]. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-2013-p#n9> (last accessed: 20.11.2018). [in Ukrainian]

Pro sotsialnyi i pravovyi zakhyst viiskovosluzhbovtiv ta chleniv ikh simei: Zkon Ukrainy (1992) [On social and legal protection of servicemen and their family members: The law of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 15, 190 [in Ukrainian]

Rubtsov, V.S. (2009). *Adaptatsiia kadrovych voennosluzhashchih i konversii voennykh obektiv* [Adaptation of military servicemen and conversion of military facilities]. Kyiv: Mezhdunarodnyy fond sotsial'noy adaptatsii. [in Russian].

Terziev, V., Dimitrova, S. (2014). A new view on social adaptation of the military, discharged from military service in Bulgaria. *European Scientific Journal*, vol. 2. Retrieved from <https://eujournal.org/index.php/esj/article/viewFile/4792/4608> (last accessed: 20.11.2018).

US Department of Veterans Affairs. Center for Innovation. (2017). *Transforming veterans experiences during military-to-civilian transition: gaps and opportunities*. Retrieved from https://www.socialgrantmakers.org/sites/default/files/resources/VACI%20State%20of%20MCT_04192017%20%281%29.pdf (last accessed: 20.11.2018).

Vdovychenko, T. (2017). *Sozialna ta profesiina adaptatsiia zvilnenykh viiskovosluzhbovtsiv yak obekt finansovoho zabezpechennia* [Social and professional adaptation of discharged servicemen as an object of financial provision]. *Svit finansiv*, 1 (50), 166–180. [in Ukrainian].

White, T. (2014). The buddy system. Veterans help veterans combat PTSD. *Stanford Medicine*, Balancing Act. The immune system. Retrieved from <https://stanmed.stanford.edu/2014fall/the-buddy-system.html#> (last accessed: 20.11.2018).

Стаття надійшла до редакції 17.04.2019 р.

Стаття прийнята до друку 24.04.2019 р.

Жиленко Руслан

кандидат исторических наук, доцент
кафедра социологии и социальной работы
ГВУЗ «Ужгородский национальный университет»
г.Ужгород, Украина

СОЦИАЛЬНАЯ АДАПТАЦИЯ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ В СОВРЕМЕННОЙ НАУЧНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Аннотация. Одной из ключевых проблем социальной адаптации военнослужащих и членов их семей является отсутствие консенсуса по определению, содержанию и функциям этого процесса. Такая ситуация указывает, с одной стороны, на его сложность и многомерность, а с другой – на присутствие в обществе довольно разнообразных представлений о социальной адаптации военнослужащих. Безусловно, все это разнообразие мнений отображено и в научной литературе. Данное исследование посвящено анализу взглядов современных отечественных и зарубежных специалистов на содержание, функции и цели социальной адаптации военнослужащих. На основе качественного анализа научных публикаций определено, что в украинской литературе доминирует представление о социальной адаптации военнослужащих как о процессе их приспособления к условиям рынка труда. В то же время, констатируется постепенное увеличение разнообразия этих взглядов, что обусловлено расширением эмпирической базы. Отмечается значительно более широкая тематика исследований в зарубежных, преимущественно в англоязычных, публикациях, посвященных проблеме социальной адаптации военнослужащих. Особое внимание обращено на влияние социальных, экономических, политических, культурных факторов на изменения в представлениях о процессе социальной адаптации военнослужащих.

Ключевые слова: военнослужащие и члены их семей; социальная адаптация; реинтеграция; переход; реадаптация; интеграция в местное сообщество.

Zhylenko Ruslan

Candidate of Historical Sciences, Ph.D., Associate Professor
Department of Sociology and Social Work
State University «Uzhhorod National University»
Uzhhorod, Ukraine

SOCIAL ADAPTATION OF SERVICEMEN IN MODERN SCIENTIFIC LITERATURE

Abstract. A lack of consensus on definition, functions and final purposes of social adaptation of servicemen and their family members is one of the key problems of the process. On one hand, this situation suggests the complexity and multiplicity of the process, on the other hand, it reflects diversity of views on social adaptation of servicemen, which is present in society. Undoubtedly, the scientific literature on the problem echoes with this variety of thoughts. The article is devoted to analysis of the views of modern national and foreign authors on the content, functions, and aims of the process of social adaptation of servicemen. Twenty two preselected scientific papers, published after 2000, have been explored using qualitative text analysis. Relevance to the problem of social adaptation has been employed as a main selection criterion. The publications predominantly devoted to social psychological, psychological, medical etc. aspects of servicemen adaptation were deliberately excluded from the study. Interpretation of the data denotes adjustment of servicemen to the labor market conditions as a prevailing understanding of social adaptation in Ukrainian scientific literature. However, progressive diversification of the views, apparently caused by increased number of empirical studies, is evident. In respect to foreign, mainly English, scientific publications, significantly broader scope of definitions has been detected. Obviously, this reflects implication of wide range of theoretical approaches and concepts. Social adaptation is considered in a broader context of social, economic, political, historical, cultural, gender etc. factors. Special attention is paid to rethinking of the role of servicemen in the process of their social adaptation.

Key words: servicemen and their family members; social adaptation; reintegration; transition; readjustment; community integration.